

QIZIQISH VA UNING PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI

Xidirova Saboxat Norbo'tayevna

Jizzax viloyati G'allaorol tumani 75-maktab psixologi

Annotatsiya: Hozirgi zamon psixologiyasida qiziqish ob'ektiv borliqning insonlar ongiga sub'ektiv tarzda aks etishlaridan biri sifatida tan olinadi. Ushbu maqolada muallif qiziqishning psixologik mexanizmlariga alohida to'xtalib o'tgan.

Kalit so'zlar: Qiziqish, emotsional holat, ehtiyoj, qoniqish, lazzatlanish.

Qiziqish shaxsning muhim psixologik jabshalaridan biri shisoblanib, unda insonning individual xususiyati bevosita mujassamlashadi. Qiziqish insonlarning dunyoqarashi, e'tiqodlari, ideallari, ya'ni uning oliy maqsadlari, ezgu ni yatlari, orzu umidlari bilan bevosita muhim rol o'ynaydi hamda ularning muvaffiqiyatli kechishini ta'minlash uchun xizmat qiladi. Qiziqish bilimlarni ongli, puxta, barqaror, anglagan holda o'zlashtirishda, ko'nikma va malakalarni shakllantirishda, shaxs qobiliyati, zeshni, uqovchanligi rivojlantirishga, olamni mukammalroq tushinishga, bilim saviyasining kengayishiga yordam beradi.

Qiziqish motiv singari borliqning mo'ljizakor tomonlarini bilishga, fan asoslarini egallashga faoliyatning turli-tuman shakllariga nisbatan ijodiy yondashishni vujudga keltiradi, mehnatga, ta'limga mas'uliyat bilan munosabatda bo'lishni shakllantiradi, har qaysi yakkashol (individual) shaxsda ishchanlik, g'ayrat-shijoat, egilmas irodani tarkib toptirishga puxta psixologik harorat yaratadi.

Hozirgi zamon psixologiyasida qiziqish ob'ektiv borliqning insonlar ongiga sub'ektiv tarzda aks etishlaridan biri sifatida tan olinadi. qiziqish shaxsning muayyan voqelikdagi, ma'lum vaziyatdagi turli narsa va hodisalarga tanlab munosabatda bo'lishida, insonning o'ziga xos qaror qabul qilishida, o'zini o'zi nazorat etishida, maqsadga intiluvchanligida, yuzaga kelgan ob'ektiv va sub'ektiv to'xtalishlarning yengishida ifodalanadi.

Psixologiya fanining yirik namoyandalarining ta'limoticha, qiziqish odamlarning eshtiyojlari negizida yuzaga keladi, yaqqol ijtimoiy tarixiy hart- haroitda, vaziyatda vujudga keladi, shakllanadi, barqarorlashib boradi hamda ularning shaxsiy turmush haroitida va faoliyatida, ijtimoiy ishlab chiqarishda qatnashishi singari omillarda gavdalanadi. Umumiy talqinlarga asoslanib mulohaza bildirilganda, qiziqish aloshida jarayon, ma'lum psixologik funktsiya emas, chunki u shis-tuygʻu, iroda, ong, qolaversa jamiki psixik holatlar, hodisalar va ichki kechinmalarning oʻzida mujassamlashtirgan, murakkab tizimli ruhiy voqelikdir. Qiziqishni psixologik moshiyatining dastlabki koʻrinishi-bu uni odamlar tomonidan anglab yetishi yoki tushunish imkoniyatidir. Shaxs qiziqish mashsulini, uning oqibatini anglash, tasavvur etish orqaligina ob'ektiv borliqdagi narsa va hodisalarga ongli, tanlab munosabatlarda boʻladi. Lekin bu voqelik (anglash, tushunish) insonda birdaniga sodir boʻlmaydi, balki muayyan vaqt davomida unda bilish jarayonlari, shaxsiy fazilatlari, individual-tipologik xususiyatlari rivojlanishi tufayli yuzaga keladi. Shuni aloshida ta'kidlab oʻtish joizki, qiziqishning psixologik moshiyati namoyon boʻlishi aqliy jarayonlar muhim rol oʻynashi hodisasi qayd qilinishi u faqat intellektdan tashkil topadi, degan ma'no anglatmaydi, albatta. Xuddi shu boisdan, qiziqishni psixologik moshiyatining ikkinchi koʻrinishi- uning shis tuygʻular, emosional holatlar bilan uygʻunlashgan, mujassamlashgan tarzda ifodalanishidir. Ma'lumki, shis-tuygʻular, shuningdek, emosional holatlar (emosional ton, kayfiyat, shijoat, eshtiros va boshqalar) shaxsning borliqdagi aniq voqelikka, narsa va hodisalarga, muayyan faoliyatga nisbatan intilishni, sa'i- harakatlarni kuchaytiradi, jadallashtiradi, safarbarlikni ob'ektga yoʻnaltiradi. Inson oʻz shaxsiy qiziqishini qondirgandan keyin unda yoqimli shis-tuygʻular uygʻonadi, ruhiy qoniqish esa oʻz navbatida lazzatlanish (praksik) shisni vujudga keltiradi, buning natijasida frustrasiya (ruhi tushish) uning shaxsiyatini egallaydi. Qiziqishni psixologik moshiyatining uchinchi koʻrinishi-uning irodali sifatleri bilan yoinki iroda akti bilan umumlashgan tarzda vujudga kelishidir. Irodaviy zoʻr berish, muayyan qaror boʻyicha intilish, ba'zi qiyinchiliklarni yengish, mustaqillik namoyon qilish qiziqishni qaror toptiradi, shaxsni maqsad sari yetaklaydi. Qiziqishni psixologik moshiyatining toʻrtinchi koʻrinishi- uni oliy nerv faoliyati xususiyatlari va temperament

tiplari bilan birga mujassamlashgan holda namoyon bo'lishidir. Qiziqishning nerv-fiziologik mexanizmlari to'g'risida mulohaza yuritilganda, dastavval rus olimi I.P.Pavlovning oliy nerv faoliyati shaqidagi ta'limotini ta'kidlab o'tish joiz. Uning "bu nima?" refleksi, ya'ni orientirovka (mo'ljal olish) refleksi qiziqishning moddiy negizini tushuntirishda muhim ahamiyat kasb etadi. I.P.Pavlov va uning shogirdlaridan keyin P.K.Anoxin, N.A.Bernshteyn, B.M.Teplov, V.S.Merlin, V.D.Nebilisin va boshqalar insondagi qiziqishning nerv-fiziologik mexanizmlarini bosh miya katta yarim harlari po'stlog'ida orientirovka refleksi negizida murakkab muvaqqat bog'lanishlarning vujudga kelishidir, degan yo'sinda talqin qilmoqdalar. qiziqishning moddiy asoslari- o'zaro induksiya qonuni, po'stloqdagi optimal qo'zg'alish o'chog'i va dinamik stereotiplar (I.P.Pavlov), dominanta (A.A.Uxtomskiy), orientir murakkab psixofiziologik hodisa ekanligi (E.N.Sokolov) va boshqalar bo'lib shisoblanadi. Hozirgi davrda qiziqish shaxsning individual psixologik xususiyatidan iboratdir, degan xulosa odatiy narsaga aylanib qoldi. Shunga qaramasdan, ba'zi manbalarda qiziqish-muayyan soha bo'yicha to'g'ri mo'ljal olishga, yangi omillar bilan tanishishga, voqelikni to'la va chuqur aks ettirishga yordam beradigan motivdir, degan ta'rifga ham egadir. Shunga mutanosib tarzda qiziqish bilish jarayoni tusini kashf etadigan, ijobiy shis-tuyg'ularda yo'naltirilgan ob'ekt bilan chuqurroq tanishishga, u shaqda ko'proq ma'lumotga ega bo'lish, uni moshiyatini anglab yetishga nisbatan shaxsning istagida namoyon bo'ladi, qabilida mulohazalar shukm suradi.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, shaxsning ishtiyog'ini qondirishga yo'naltirilganligini aks ettiruvchi qiziqishning qondirilishi, shech qachon uning so'nishini ifodalamaydi, aksincha ob'ektning noma'lum qirralarini aniqlashga nisbatan intilish davom etaveradi. Shu bilan birga qiziqishlar bilishning, uning jar ayonlari funksional holatining doimiy qo'zg'atuvchi mexanizmi sifatida vujudga keladi va aks ettirishda davom etadi. Psixologiyada qiziqish mana bunday tiplarga ajratilishi mumkin:

- 1) mazmuniga ko'ra: shaxsiy va ijtimoiy;
- 2) maqsadiga binoan: bevosita va bilvosita;
- 3) ko'lamiga qaraganda: keng va tor;

4) qiziqishlar darajasi bo'yicha: barqaror va beqaror va boshqalar. Qiziqishning mazmun jihatidan o'zaro tafovutlanishi quyidagilarda mujassamlashadi: bilish eshtiyojlarining ob'ektlari qaysilar, bilishning mazkur faoliyat maqsadi bilan mutanosibligi, shaxsning yashayotgan mushitiga nisbatan munosabati kabilar. Shaxsda nimalarga nisbatan qiziqish uyg'onadi, uning bilish eshtiyojlari ob'ektining ijtimoiy qiymati qanday ahamiyat kasb etadi? Insonning shaxsiy qiziqishi kelib chiqishiga ko'ra birlamchi bo'lishiga qaramasdan, u bir davrning o'zida ijtimoiylik xususiyatini kasb etaveradi. Uning kasbiy faoliyatiga nisbatan qiziqishi oxir oqibatda jamiyat uchun naf keltirishi, ravnaqi uchun qiymatlidir. Ijtimoiy xususiyatli qiziqishlarning paydo bo'lishi shaxsiy ahamiyat kasb etish sari etaklashi muqarrar. Chunki umumiylik (ijtimoiylik) bilan xususiylik (shaxsga oidlik) uyg'unlashgan holda shukm suradi va ular bir bosqichdan boshqa bir bosqichga avtomatik ravishda o'taveradi yoki ular doimo o'rin almashtirib turishadi. Shaxs o'z qiziqishi tufayli biron-bir narsani kashf etsa, individual eshtiyojini qondiradi, shuningdek, jamiyat, jamoa uchun ishlab chiqarishni takomillashtirishga bu narsa xizmat qiladi. Shu boisdan jamiyatning, jamoaning eng dolzarb vazifalaridan biri-yoshlarning mustaqil, faol bilishga, ijtimoiy ahamiyatga moyilik mehnat faoliyatiga nisbatan qiziqish uyg'otishdan iboratdir. Toki ular da jiddiy, sermazmun, jamiyat tomonidan rag'batlantiriluvchi, meshr-mushabbatga sazovor qiziqishlar shakllansin.

Qiziqishning maqsad jihatidan farqi bevosita va bilvosita namoyon bo'ladigan qiziqishlarning mavjudligini aniqlaydi. Bevosita qiziqishlar voqelikning, jismlar va hodisalarning emosional jozibaliligi, shis tuyg'ularga ega bo'lishligi, tashqi ta'sirlarga beriluvchanligi tufayli vujudga keladi. Bevosita qiziqishlar o'rganilayotgan narsaning ma'nosi bilan uning shaxs faoliyati uchun ahamiyati mos tushgan taqdirda paydo bo'lishi mumkin. Psixologiyada bevosita qiziqishning yuzaga kelishini faoliyatning maqsadini anglash bilan bog'liq bo'lgan bilishni eshtiyoj deb atash qabul qilingan. Mehnat va o'qish faoliyatida hamisha shis-tuyg'uga, jozibaga tayanib ish tutish imkoniyati mavjud bo'lmasligi sababli jismoniy va aqliy mehnatni ongli idora qilishda muhim ahamiyat kasb etadigan bavosita qiziqishlarni tarkib toptirish masalasi ishlab chiqarish hamda ta'lim tizimi oldida turgan muhim vazifasi hisoblanadi.

Shunday qilib, u yoki bu narsalarni (hodisalar moshiyatini) bilish, koʻrish, idrok qilish, anglab yetish uchun qiziqarli tuyulgan ichki kechinmalar bevosita qiziqishni aks ettiradi. Bilvosita qiziqishlar mehnat faoliyati yoki ta'lim olish jarayonining muayyan ijtimoiy ahamiyati bilan uning shaxs uchun sub'ektiv ahamiyati oʻzaro mos tushganida bilvosita qiziqish yuzaga keladi. Binobarin, shaxs mazkur jarayonda bu narsalar meni qiziqtirgani uchun juda qiziqarlidir, degan xulosaga keladi. Mehnat faoliyati va ta'lim jarayonini ongli tashkil etishi yetakchi va ustuvor rol oʻynaydigan bilvosita qiziqishlarni tarkib toptirish uchun maxsus treninglarga, omilkor yoʻl-yoʻriqlarga oʻrgatish maqsadga muvofiqdir. Odamlarning qiziqishlari oʻzining koʻlami bilan bir-biridan farq qiladi. Shunday shaxslar toifasi ham mavjudki, ularning qiziqishlari faqat birgina sohaga qaratilgan boʻladi. Boshqa bir toifaga taalluqli odamlarda esa qiziqishlar qator sohalarga, fanlarga, ob'ektlarga yoʻnaltirilganligini uchratish mumkin. Lekin turli sohaga nisbatan qiziqishlarning biri ikkinchisiga salbiy ta'sir etishi mumkin emas, agarda ular oqilona boshqarish imkoniyatiga ega boʻlsa. qiziqishning torligi koʻpincha salbiy hodisa sifatida basholanishi mumkin, lekin ayni chogʻda ularning kengligi ham nuqson tariqasida tashlil qilinsa boʻladi. Biroq shaxsning barkam ol shaxs boʻlib kamol topishi qiziqishlar koʻlamini tor emas, balki keng miqyos da boʻlishni taqozo etadi.

Qiziqishlar oʻzlarining darajasiga qarab barqaror va beqaror turlarga ajratiladi. Barqaror qiziqishga ega boʻlgan shaxs uzoq vaqt davomida yoqtirgan predmetlariga, ob'ektlariga, hodisalarga nisbatan oʻz maylini shech oʻzgarishsiz saqlab tura oladi. Shu boisdan inson eshtiyojlarini oʻzida mujassamlashtiruvchi, shaxsning ruhiy fazilatiga aylana boshlagan qiziqishlar barqaror qiziqishlar deyiladi. Barqaror qiziqish shaxs qobiliyatining rivojlanganligidan darak berishi mumkin. Ana shu nuqtai nazardan olib qaraganimizda, mazkur qiziqish tashxis qiluvchanlik xususiyatiga ega. Biroq insonlarda barqaror qiziqishning mavjud yoki mavjud emasligini aniqlash uchun ularning mehnat faoliyati va oʻquv jarayonidagi qiziqishlarining tashqi ifodasini atroflicha oʻrganishga toʻgʻri keladi. Odatda qiziqishning tashqi ifodasi shaxsning oʻziga oʻzi basho berish, oʻzini oʻzi tashki l qilish faoliyatlarida namoyon boʻladi. Barqaror qiziqish toʻgʻrisida mulohaza yuritilganda, uning boshqa tarkibiy qismlari va qirralarini shisobga olish lozim,

chunki bu narsa ko'p jihatdan shaxsning irodaviy sifatlari, xarakterining vazminligiga bog'liq.

Qiziqishning barqarorligi uning nisbatan jadal tarzda namoyon bo'lishi hamda uzoq davom etishi bilan ifodalanadi. Shaxsning zaruriy eshtiyojlarini yuksak darajada aks ettiradigan, shuningdek, uning psixologik tuzilishiga xos xislatlarga aylanib boradigan qiziqishlari barqaror qiziqish deyiladi. Barqaror qiziqish qobiliyatning bir ko'rinishiga o'xshash bo'lib, maqsadga yo'nalganligi bilan muhim ham individual, ham ijtimoiy ahamiyatga, qiymatga egadir. Qiziqishlarning ba'zi holatlarda beqaror bo'lishligi insonlarning yosh, jins, tipologik xususiyatiga bog'liqdir. Bunday toifadagi odamlarda qiziqishlar g'oyatda eshtirosli kechadi, biroq qisqa muddatli bo'lishi mumkin. Masalan, bir vaqtning o'zida ular bir nechta fanlarga, tabiat hodisalariga qiziqadi, barcha narsaga ishtiyog' bilan kirishib, muammo moshiyatiga chuqur kirib bormasdan, boshqa holatlar bilan mashg'ul bo'lib ketadilar. Unday xususiyatli shaxslar mashg'ulotlar ga tez kirishadi va shunday yo'sinda so'nib turadi ham. qiziqishlar salohiyatli voyaga yetgan odamlarning, yoshlarning o'z iste'dodlarini maqsadga yo'naltirgan tarzda amalga oshishini ta'minlaydi.

Shaxsdagi qiziqishlarni rivojlantirish va barqarorlashtirish uchun ularning negizini tashkil etadigan faoliyat bilan mashg'ul bo'lishga, maqsadga muvofiq ravishda shug'ullanishga, mayl uyg'otishga puxta zamin shozirlash zarur, toki qiziqishlar motiv, eshtiyoj, e'tiqod funksiyasini bajarishga aylansin. Shunday qilib, qiziqishlar-shaxs faoliyati asoslarining tansho yo'nalishi emas, lekin uning eng muhim jihatidan iboratdir.

Psixologiya fanining so'ngi davrdagi ma'lumotlariga asoslangan holda qiziqishning bir nechta darajalarga ajratish mumkin:

- a) sinchkovlik,
- b) qiziquvchanlik,
- v) bilishga qiziqish,
- g) turg'un yoki kasbiy qiziqish.

Sinchkovlik qiziqishning biror narsaga nisbatan kuchli intilishdan iborat qisqa muddatli turi yoki darajasidir. qiziquvchanlik shaxsning voqelikdagi narsa va ho disalarga,

ularning bilishga nisbatan faol munosabatidan iborat qiziqish darajasidir. Bilishga qiziqish anglashinilgan darajadagi, maqsadga muvofiqlashgan, jismoniy va aqliy faoliyatning yangi qirralarini egallashga yoʻnaltirilgan qiziqish turidir. Turgʻun qiziqish shaxsning kasbiy koʻnikmalar, malakalar va bilimlarni egalash ga yoʻnaltirilgan, kasbiy tayyorgarlik darajasi bilan uygʻunlashgan, maqsadga erishish yoʻlida faollik koʻrsatuvchi qiziqish turidir.

Shaxslar ixtiyoriga piktogramma, anagramma, turli xususiyatli testlarni shavola qilish ularda qiziqishning ichki mexanizmlarini keltirib chiqaradi. Bu narsa oʻz navbatida ularda oʻz qiziqishini oʻzi boshqarish koʻnikmasini shakllantiradi, har qanday qoʻzgʻoluvchiga javob berishdan iborat stereotip hosil boʻladi. Qiziqishning bu turi va uning yuqori bosqichi shaxsning voqelikdagi ichki bogʻlanishlarni, munosabatlarni bilib olishga yoʻllaydi hamda ruhiy toʻsiqlar va qiyinchiliklarni yengadigan, muvaffaqiyatsizliklardan choʻchimaydigan, qat'iyatlik, intiluvchan, toliqmas individual xususiyatni shakllantirishga yordam beradi. Odamlarda oʻzini oʻzi boshqarish, shaxsiy qiziqishini idora qilish, oʻziga oʻzi buyruq berish, oʻzini qoʻlga olish, oʻzini oʻzi takomillashtirish singari shaxs xususiyatlarini shakllantirish ijtimoiy, tarixiy hamda ijtimoiy psixologik ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar:

1. G.,oziev E.G. Umumiy psixologiya. Toshkent. 2002.1-2 kitob.
2. Югай А.Х., Мираширова Н.А. “Общая психология” – Ташкент 2014.
3. Дружинина В.. “Психология “. Учебник. “Питер”, 2003.
4. Болотова А.К., Макарова И.В. Прикладная психология: учебник для вузов. –М. Аспект Пресс, 2002. – 383с.